

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 11.03.2019

Kabul / Accepted: 10.04.2019

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖZBEK MİZAHINDA BEKTAŞİ MEŞREB BİR TİP: MEŞREB

Erhan Solmaz*

Öz

Gülme, eğlendirme, güldürme ve herhangi bir davranışından dolayı, bir kimseyi incitmeden hatasını anlatma amacı güden, mizah; gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türüdür. Gülme, espri, ironi, alay, istihza, şaka vb. gibi unsurları bünyesinde barındıran mizah, sosyal hayatta olduğu kadar edebiyattan resme, sanattan siyasete pek çok alanda etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu türün önemli ve en yaygın türlerinden biri de fıkradır. Söylenmek istenenin seçilen bir tip üzerinden verildiği, zaman-mekân düzleminin içeriğe uygun olarak seçilen kısa ve yoğun anlatmalardır. Fıkraların temel işlevi eğlendirmektir. Ancak bu işlevin yanında eğitmek, ders vermek de fıkraların en belirgin özellikleri arasındadır.

Bu kısa ve yoğun anlatmalarda en büyük görev “fıkra tipi”ne aittir. Fıkra tipi içinde yettiği toplumun sosyo-kültürel, dinî yapısını yansıtır. Fıkra tipi sayesinde bu özellikler bir sonraki nesle aktarılır. Türk sözlü geleneğinin bu en öz anlatımı, Türk dünyasının kültürel manada beşiği sayılabilecek olan Özbekistan’da da çok yaygın bir şekilde bulunmaktadır.

Biz de çalışmamızda Özbek sözlü geleneğinde “Latife” adıyla anılan bu türün Efendiden (Nasreddin Hoca) sonraki diğer bir önemli fıkra tipi olan “Meşreb” tipi hakkında bilgi verecek daha sonra dabu tip ile Türkiye sahasındaki “Bektaşî” tipi mukayese edilecektir. Söz konusu iki tip arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespitinin ardından Meşreb tipine bağlı olarak anlatılan fıkraları şekil, yapı ve işlev bakımından mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: gülme, fıkra, aktarım, tip, Bektaşî, Özbek

* Bu makale, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından 6-8 Ekim 2016 tarihleri arasında “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Mizah” adlı “Uluslararası Genç Akademisyenler Kültür Kongresi”nde sunulan bildirini gözden geçirilip genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

A BEKTASHI-SPIRIT TYPE OF IN UZBEK HUMOR: MESHREB

Abstract

The humor which aims laughing, making fun-smile and implying to one about his/her wrong behaviours without hurting, is a literature type displaying laughable features of the truth. The humor also containing the laugh, joke, irony, banter, gag etc. has an effectual feature on the fields same literature to diagram, art to politics as in social life. One of the common type of the humor is anecdote which is the short and consistent narratives that gives on a choosen type what wants to tell and choosed as acceptable to contains of time-place. The basic fuction of the anecdotes is making fun. But there are also some fuctions same as edify and instruct.

The main task in these short and consistent narratives belong to anecdote-type. The anecdote-type includes many features such as socia-cultural, religious-didactic of the society which lives in. These features will able to transferred to next generations thanks to the anecdote-type. That essence narrative has a common place in Uzbekistan which is the centre of the Turkish cultural memory.

In this study, there are some informations about the type named "Meshreb" who is the second main type known as "Latife" in Uzbek verbal tradition after Efendi (NasreddinHodja) and will be compared the Bektashi-type in Turkey field. After fixing the commonality and dissimilarity between these types, the anecdotes about Meshreb will be compared according to the form, framing and function.

Keywords: *laugh, joke, transmission, type, Bektashi, Uzbek*

0.GİRİŞ

Gerçeğin gülünç yanlarının ortaya çıkarılmasını hedefleyen mizah, İlkçağlardan bugüne kadar pek çok düşünürün üzerine zihin yorduğu bir olgudur. Kaynağı, türleri, işlevleri ve yapısal özellikleri hakkında birbirinden farklı izahları yapılan mizah, şüphesiz insana özgüdür. Kendi kural ve kalıplarıyla İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren varlığını idame ettiren mizah, en temel savunma alanıdır. Dolayısıyla bu savunma alanıyla ilgili olarak birçok farklı disiplin ve bu disiplinlerin temsilcileri mizahın ne olduğu hususunda tanımlar yapmışlardır.

Biz de çalışmamızda öncelikle “Mizahın ne olduğunu” farklı düşünürlerden hareketle dikkatlere sunmaya çalışacağız. Ardından tip kavramını değerlendirip sonrasında Özbek sahasındaki “Meşreb Tipi” üzerine bir inceleme yapacağız. Metin merkezli bir bakış açısını kullanacağımız çalışmamızda amacımız, Anadolu Sahasındaki “Bektaşî Tipi” ile Özbek sahasındaki “Meşreb Tipi”nin benzerliklerini vurgulamaktır.

1. MİZAH KAVRAMI ÜZERİNE

Gülme unsurunu sağlayan pek çok malzemeden biri olan mizahın kaynağı üzerine bugüne kadar pek çok düşünür açıklamalarda bulunmaya çalışmış ve mizahın farklı işlevlerine değinen tanımlamalar yapmışlardır. Mizah; uluslara, toplumlara, sınıflara; hatta kişilere göre ayrılıklar gösteren bir kavramdır. Bu durum mizahın pek çok tanımının yapılmasını da beraberinde getirmektedir. Psikologlar, felsefeciler, antropologlar;ve en nihayetinde mizahla uğraşan her bir araştırmacı mizahın kafa karıştırıcı yönüne dikkat çekseler de mizah, beğeniyi ve sorun çözmenin vereceği hazzı insanlara sunan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunun binlerce yıllık serüveninde mizah, insan hayatının önemli bir parçası olmuştur.

İnsanlık tarihi kadar eski olan mizah, olayların gülünç, alışılmadık ve çelişkili yönlerini yansıtarak insanı düşündürme-eğlendirme ya da güldürme sanatına verilen addır. En kaba şakadan en ince espriye kadar bütün mizah örnekleri, birbiriyle uyum içinde görünen olaylar arasındaki çelişkinin birdenbire ortaya çıkarılmasına dayanır.

Ortaçağda, kral ve klişeyi alaya alarak eğlencelerde halkı eğlendiren jongleur-ler ve gezgin minstreller ortaya çıkmıştır. Bunlarla birlikte açık ve cinsel çağrışımlarda bulunan bir mizah türü oluşmuştur. Ortaçağda ortaya çıkan toplumun bütün üyelerinin katıldığı Soytarılar Bayramı ve karnavallarda insanlar kendilerine gülüyorlar ve bu yolla sırtlarından yılın bütün yükünü atmış sayıyorlardı. Sonraki yüzyıllarda ise mizah, İtalya’da ve İngiltere’de çok çeşitli kollarda gelişim göstermiştir. İngiltere ve Fransa’da keskin bir nükteye dayanan yapıtlar öne çıkmaya başlamıştır. İngiliz yazar Samuel Johnson dönemin önemli kişileriyle alay eden eserleriyle ünlenmiş, Fransa’da seyircilerine zihinlerini kahkahayla açmalarını öğütleyen Moliere ön plana çıkmıştır. 18. 19. Yüzyıllarda ise keskin değil daha çok kibar bir mizah anlayışı hâkim olmuştur (Britannica 1993: 156).

Çiçero Latince “kente özgü” anlamına gelen “urbanitas” kelimesinden hareketle, mizahın bir kültür ürünü olduğunu ve uygarlıktan doğduğunu söyleyerek; her durumda verilecek nükteli bir cevabın karşındaki kişiyi kibarca azarlayan ruh halinden geldiğini” (Eker 2009: 47) belirtir.

Mizahın bir söz hüneryi olduğunu ortaya koyan açıklamasında ise Gorgias, “Rakibinizin ciddiliğini şakayla, şakalarını da ciddiliğinizle öldürün.” (Sanders 2001: 109) diyerek güçlendirmiştir. Leacock, “mizah üzerine çalışan filozof ve bilim adamlarının kendilerini mizah kavramından ortaya somut bir şeyler çıkartmak zorundaymış gibi hissettiklerini ve mizahı ciddi bir olgu, saygı duyulacak bir bilim dalı şekline dönüştürmeyi istediklerini” söylemiş; Eastman ise Shaw’a atfen “edebî çerçevede gülme ve mizah hakkında yazma isteğinden daha tehlikeli bir amacın olmayacağını” ileri sürerek konunun zorluğuna değinmiştir.

Fenoglio mizahın toplumsal yönüne dikkati çekerek, “anlatılan komik hikâyelerin toplumda ağızdan ağıza dolaşarak mizahın toplum içerisinde bir ortam yarattığını ve bunun sonucu olarak ortak belleğe dayanan bir savunma mekanizması oluşturduğunu” (Fenoglio 2007:189) savunur.

Freud’un konuya bakışı ise tamamen psikolojik açıdan olup, mizahı ruhsal süreçlerden mutluluk duymanın kusursuz bir yöntemi olarak değerlendirir. Ona göre espri, bastırılmak için çaba sarf edilen duyguların ortaya çıkarılmasına zevk alma yoluyla yardımcı olur. Bu süreçte ise mantık-baskılamaleştiril yargı; esprinin savaştığı güçlerdir. Espri, sözel zevk kaynaklarına bağlı olarak şaka sonrasında bastırılan duyguların engellerini kaldırarak yeni zevk

yollarının oluşmasına imkân sağlar (Freud 1996: 158-171).

Mizah üzerine yapılan bu tanım ve yorumlardan hareketle mizahın malzemesinin dil olduğu ve gülmeyi oluştura unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde de mizahın alt başlıklarından olan “fıkra” türü ve “fıkra tipi” kavramları üzerinde durulacaktır.

2. FIKRA TÜRÜ VE FIKRA TİPİ ÜZERİNE

Mizahî yaratmaların en meşhurlarından olan fıkra, malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat mahsulleri arasında, şekil ve muhteva bakımından kendine has karaktere sahip müstakil edebî bir türdür (Yıldırım 1999: 1). Kısa ve yoğun bir anlatıma olan fıkralar bitişte veciz (az kelimedede çok anlamlı olan) sözlü yaratmalardandır (Boratav 2014: 94-95). Fıkra türü hakkında farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Metin Ekici, söz konusu tür hakkında, “belli bir konuda edinilmiş tecrübeyi bir anlatı mantığı içinde aktarmayı, bu aktarım sırasında örneklemeyi, örneklenen olayı belli bir zaman ve mekân düzlemine oturtup, anlatı kahramanı olarak seçilen kişi üzerinden bir durum veya olayın aktarımını gerçekleştirir” (Ekici 2008: 272) diyerek türün özelliklerine değinmiştir.

Fıkra türü bu kendine has anlatı mantığında tez ve anti-tezin çatışmasıdır esasen ve okuyucuya/dinleyiciye verilmek istenen mesaj seçilen “tip” üzerinden sunulmaktadır. Bu tip hiç şüphesiz içinde doğduğu toplumun temel özelliklerini bünyesinde barındıran toplumun kabullendiği kimselerdir. Zamanla yaygınlaşıp “tip” haline dönen şahsiyetler, toplumsal kimliğin oluşmasında önemli bir yere sahiptirler. Onlar sayesinde kültürel birikim sonraki nesillere aktarılmaktadır. Üzerinde birçok araştırmacının fikir yürüttüğü ve zaman zaman tasnif denemelerine girdikleri fıkra tipi/ipleri hakkında Dursun Yıldırım’ın yapmış olduğu tasnif en çok rağbet gören tasnifidir ve Yıldırım’ın tasnifi şu şekildedir; “Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanmış Ferdî Tipler”, “Bölge ve Yöre Tipleri”, “Zümre Tipleri”, “Azınlık Tipleri”, “Yabancı Tipler”, ve “Moda Tipler” (Yıldırım 1999: 24).

Bizim de makalemize konu edindiğimiz Özbek mizahındaki “Meşreb” tipi Dursun Yıldırım’ın “Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanmış Ferdî Tipler” başlığı altında incelediği “Bektaşî” tipine benzer bir tiptir. Aynı genetik kodun ürünü olduğunu düşündüğümüz bu iki tip bilgi ve becerinin

aktarılması işlevinin yanında toplumsal baskıdan kurtulma işlevini de yerine getirmektedirler. Bu noktada iki tipi tanımanın yararlı olacağı kanaatindeyiz:

2.1. BEKTAŞÎ TİPİ:

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli bir role sahip olan Bektaşîliktarikatının müntesiplerinin adıdır. Türk dinî hayatına geleneksel Sünnî İslam anlayışından farklı bir yorum getiren bu tarikat ve temsilcileri toplumumuzda geniş kitleler tarafından sahiplenilmiştir.

“Boratav’ın ifadesiyle; Bektaşî tipi belli bir kişinin şahsında teşekkül etmemiştir. Bektaşî tipinin şekillenmesi, kişi olarak cemiyete karışması zümreyi meydana getiren fertlerin ortak niteliklerinin belli bir oluşum içinde yoğrulmasından, tipleşmesinden ortaya çıkmıştır. Bektaşî fıkra tipi, taassuba, katılığa karşı hoşgörüyü temsil eden bir tiptir. Zaman içinde belli bir zümreyi temsil etme sınırlarını aşarak cemiyetin daha büyük ve geniş çevrelerin benimsediği, sevdiği bir fıkra tipi hüviyetini kazanmıştır.” (Yıldırım 1999: 29)

Otoriter din anlayışına karşı tasavvufi duruşla bezenmiş bir figürün yansıması olan “Bektaşî” tipi, temsilcisi olduğu Bektaşîliktarikatının dini-dünyevi olaylara karşı tutum ve davranışların fıkralarda da sürdürmektedir. Bu tip olayları gülünçleştirerek halkı eğlendirmeyi değil, güldürürken öğretmeyi ve eğitmeyi esas almıştır. Bektaşî'nin sözlerindeki inceliği anlamayanlar O'nu çoğu zaman zındıklıkla suçlamışlardır. Oysa Bektaşî için Tanrı korkulacak bir varlık olmayıp âşık-maşuk ilişkisi içerisinde serzenişlerin yankı bulacağı, sığınılacak bir varlıktır (Yıldırım 1999: 34-38).

Bektaşî tipi dikkatli bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki toplumsal kırılmaların yaşandığı bir dönemde ortaya çıkıp, insanımızın olaylara karşı tavır geliştirmesinde yardımcı olmaktadır. Baskııcı otoriteye karşı mizahî bir duruş sergileyen Bektaşî tipi aynı zamanda toplumsal baskıyı da engellemiştir. Esasen fıkra tipinin en temel özelliği olan toplumsal baskıyı kırma isteği, bu tiple dini baskının kırılması noktasında da önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

2.2. MEŞREB TİPİ:

Çalışmamızın hareket noktasını oluşturan ve Özbek mizahında kendine büyük bir yer edinmiş olan Meşreb 1640-1711 yılları arasında Namengan bölgesinde yaşamıştır. Meşreb, Anadolu sahasındaki Bektaşî tipiyle büyük benzerlik göstermektedir (Solmaz 2016: 324). Asıl adı Babarrahim Molla Velidir. Genç yaşta yetim kalan Meşreb, maddi zorluklar yaşamaya başlar. Annesi iplik yaparak geçimini sağlar. Meşreb dinî ve felsefi konularda döneminin ileri gelen âlimlerinden olan Molla Bazar'dan eğitim alır ve tasavvufî konularda ilmini artırır. Meşreb ayrıca dönemin edebiyat ve bilim dili olan Farsçayı da öğrenir. (<http://eduportal.uz/ebooks/kasbhunar/adabiyot/120.html>, https://uz.wikipedia.org/wiki/Boborahim_Mashrab) E.T: 30.07.2016

Kaynaklarda tam bir tarihi verilmese de tahminen 1665 yıllarında hocası Molla Bazar'ın tavsiyesiyle zamanın büyük âlimi Kaşgarlı Hidayetullah Afak Hoca'nın yanına gider. Meşreb'in şiirlerindeki tasavvufî derinliğe ve dünya görüşündeki manaya Afak Hoca'nın çok büyük tesiri olur. Ancak Meşreb 1672-73 yıllarında Afak Hoca dergâhını terk eder. Bunun en önemli sebebi hiç şüphesiz hocası ile yaşadığı derin düşünce ayrılıklarıdır. (http://ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1022, Abdurashid Abdug'afurov tarafından yazılan Meşreb maddesi) E.T: 30.07.2016

Meşreb, tasavvuf mektebi şairidir. Fikrî bakımından Ahmed Yesevî, Mevlana Celaleddin, İmameddin Nesimî'nin, şiir bakımından da bunların yanı sıra Nevaî ve Lütfî'nin yolunda yürümüştür.

Şiirlerinden ve halk arasındaki efsane ve fıkralarından anladığımız kadarıyla Meşreb'in yavaş yavaş değişmeye başlayan din ve dünya algısı buna en büyük sebeptir. Çünkü Meşreb dinin baskıcı bir otorite tarafından yorumlanmasına, yozlaştırılmasına karşı çıkmış; dinî zorbalıktan ziyade gönül yoluyla algılayıp hayatına bu şekilde yön vermiştir.

Meşreb'in dönemin din âlimlerine ve yöneticilerine karşı aldığı bu tavır, O'nun idam edilmesine neden olmuştur. Meşreb, özellikle Afak Hoca'dan ayrıldıktan sonra toplumun kanaat önderlerinde görmüş olduğu yanlışlıkları mizahî bir dille eleştirmekten geri durmamıştır. Meşreb'in bu özelliği halk tarafından benimsenmiş adeta duygularına tercüman olmuştur.

Bir süre sonra halk arasında Meşreb merkezli fıkraların da ortaya çıktığını görmekteyiz.

Bir fıkra kahramanı olarak Meşreb, Özbek sahasında bu türün en büyük temsilcisi olan Afandi'yi bile geçmektedir (Nadira 2013: 31-33). Meşreb'in "Divan-ı Meşreb", "Divanae-i Meşreb", "Eşan-ı Meşreb", "Hazreti Şah Meşreb" adlarında eserleri vardır. Bunların dışında divane ve veli sıfatlarını taşıyan efsaneleri de mevcuttur. Bu efsaneler zamanla değiştirilmiş, yeni yeni rivayetler ve fıkralar da teşekkül etmiştir. Bu da bize Meşreb'in halk tarafından sevilen, trajik ölümüyle de -tıpkı Nesimi gibi-sahiplenilen bir düşünür olduğunu göstermektedir (Zokiriy 1966: 77-78).

3. BEKTAŞİ FIKRALARI İLE MEŞREB FIKRALARININ İÇERİK VE İŞLEV AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI:

3. 1. İÇERİKLERİ BAĞLAMINDA:

Türk sözlü geleneğinde konu bakımından sınırlama olmadan hemen her konuda anlatılan fıkralar, konu özelliklerini genellikle içinde buldukları ortamdan almaktadırlar. Bu yönüyle fıkralar birey-toplum ilişkisini net bir şekilde ortaya koyarlar. Dursun Yıldırım Türk fıkralarını içerikleri açısından üç ana başlıkta inceler: "Birinci grupta, inanç ve itikatlarla dinî âdet ve merasimleri, dinî yasakları, hurafe ve din adamlarıyla ilgili olanları; ikinci grupta, idareci tabakayla halk arasında geçen olayları; üçüncü grupta ise aile hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim vb. konularla ilgili hayat hadiseleri" olarak belirtir. (Yıldırım 1999: 6)

Gerek Bektaşi fıkraları gerekse de Meşreb fıkraları Yıldırım'ın tasnifine göre birinci ve ikinci guruba girmektedir. Dinî ve toplumsal yozlaşmanın net bir şekilde hicvedildiği bu fıkralar aynı zamanda halkın da duygusuna tercüman olmuştur. Fıkranın tür olarak bünyesinde taşıdığı "fıkra tipinin ağzından konuşma" özelliği bu anlatmalarda canlı bir şekilde karşımıza çıkar.

Aşağıya aldığımız şu iki örnekle de durumu daha da anlaşılır kılmak istiyoruz:

"Bir Ramazan günü alenen nakz-ı siyâm ederken yakaladıkları bir şahsı halk toplanıp döğerekmahkemeye götürüyorlarmış. O sırada geçmekte

olan bir Bektaşî dervişi kemâl-i hayretle sormuş:

- Bu adamı ne için döğüyorlar?

Kalabalıktan biri cevap vermiş:

- Orucu yemiş de onun için döğüyor ve mahkemeye götürüyorlar.

Baba, başını sallayarak yürümüş ve kendi kendine:

- Ne tuhaf hal! Halk bu adama ettiği hizmetten dolayı arz-ı teşekkür edeceklerine döğüyorlar.

Keşki biri çıkıp şu beş vakit namazı yese, demiş. ” (Yıldırım 1999: 131).

Din adamları bir gün Padişaha gidip:

-Şehrimizde Meşreb adında divane bir genç var. On beş- on yedi yaşlarında olmasına rağmen çıplak gezip bizi utandırmakta, derler.

-Nerede peki şimdi? diye sorar Padişah.

-Mezarlığa kaçtı, efendim. Diye cevap verirler.

Padişah, Meşrebin huzuruna getirilmesi için bir adamını gönderir. Meşreb gelen elçiye:

-Beni rahat bırakın. İşi olan adam, işi düşünce uğrar. Benim Padişahla işim yok! Eğer ben ona lazımsam, kendi gelsin, der.

Elçi, Meşrebin cevabını Padişaha iletir. Padişah bu duruma sinirlenerek, mezarlığa gider. Padişahın sinirle geldiğini gören Meşreb, iki tane kemik bulup, yola çıkar:

-Neden çağırduğında gelmedin, Padişahın emri her kul için geçerlidir! Diye bağırır Padişah.

-Şu kemiklerden hangisi Padişahın, hangisi dilencinindir söyler misiniz? Diye sorar Meşreb.

-Bunların hepsi aynı, Padişahın-dilencinin diye ayırmak olur mu? Diye cevap verir Padişah.

-Mademki, der Meşreb alaycı bir tavırla, ölürken Padişah da dilenci de bir ise, neden şimdi beni diğerlerinden ayırıp, üstünlük taşıyorsun! (Solmaz 2016: 101-102)

3. 2. İŞLEVLERİ BAĞLAMINDA:

Yazılı, özellikle de sözlü ürünlerde işlev, ürünün yaşamasını sağlayan yanlarından biri olarak gelmiştir. Bu bağlamda ürünün birden fazla işleve sahip olması farklı ortamlarda icra edilmesini ve yaygınlaşmasını da beraberinde getirecektir. İşlevin yani ürünün farklı alanlarda ve farklı amaçlar için kullanılmasının söz konusu anlatıda şekil ve içerik bağlamında da değişiklikler yaratabileceği ise işin bir başka boyutudur (Çobanoğlu 1999: 213-216)

Bu noktadan hareketle Türk fıkralarının işlevlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Cezalandırma İşlevi: Sosyal bir denetim şekli olan gülme ile normların yaptırım gücüne sahip olan fıkra, örfi hukukta, bazı durumlarda resmi hukuktan daha etkilidir. İnsan organizmasındaki toplumsal bir güdü olan kişiyle alay etme, gülme, küçük düşürme şeklinde kendini gösteren yöntem; insan için en ağır ve etkili cezalandırma yöntemlerinden biridir (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt, s. 88).

Dengeleme İşlevi: Fıkra, ortamın huzurunun sağlanmasında, gerilen sınırların yatıştırılmasında ve gerektiğinde en keskin, acımasız eleştirilerin yapılmasında sevimli görünen yüzey yapısıyla sert üslupla söylenen sözlerden çok daha etkili bir yaptırım gücüne sahiptir (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 89).

Bütünleştiricilik İşlevi: Aynı toplumda bulunan, benzer sosyal şartları ve değerleri yaşayan insanları ortak paydalarda birleştirmenin, olumlu ve olumsuz ortak duygularda buluşturmanın millet olarak benzer duyguları yaşamının getirdiği birleştiricilik fonksiyonuyla fıkra, sosyal bir varlık olan insana, aynı zevki paylaşma duygusunu kazandırır (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 89).

Sosyal Motivasyon İşlevi: Milletlerin buhranlı ve manevi anlamda çöküntü içinde buldukları dönemlerde sosyal patlamalara engel olabilecek seviyede kurtarıcılık vasfı bulunan halkın başkaldırı silahı olarak gülmeyi kullanmasına sebep olmuştur. “Türk tarihinde Moğol istilası, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında ekonomik, ahlaki, kültürel, sosyal açıdan çöküntüye uğrayan halk, çöküşe sebep olanlara protestosunu alay

etme, önemsememe, gülmeye göstererek adeta, ezilmişliğin acısını çıkarmaya ve müsebbipleri yıpratmaya çalışmıştır.” (Nesin 1973: 46-47). Bir başka deyişle gülme, yitirilen umutların, kaybedilen enerjinin geri kazanılmasında jenaratör gibi bir işleve de sahip olduğundan fıkralar sosyal motivasyon aracı da olmuşlardır (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 89).

Yararlılık işlevi: Sosyal yaşamlarında unutkanlık, dikkatsizlik, sakarlık, beceriksizlik vs. davranış ve tutumların yadırgandığı bir ortamda fıkralar veciz bir şekilde bu negatif kusurlara değinip aslında, insanları düşündürerek kendilerindeki eksik ve kusurların bilincine varmalarını sağlayarak, insani ilişkileri düzenler (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 88).

Gelenek Taşıyıcılığı İşlevi: Fıkranın en önemli işlevlerinden biri de kültürel, sosyal ve ahlaki unsurlar taşıyan hikâyeleriyle, sahip olunan değerlerin gelecek nesillere aktarılması, gelenek, görenek, inanç gibi kültürel yapıyı taşıyan unsurların yeni nesiller tarafından bilinmesini sağlama özelliğine sahip olmasıdır (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 88).

Bir düşüncüyü destekleme işlevi: Fıkra, kısa ve etkili anlatım biçimiyle uzun ve ağırdalı türlere oranla daha çok ilgi çekmektedir. Fıkraların mihverinde bulunan inandırıcılık vasfı, kişi veya topluluğa bir düşüncüyü açıklamada, kabul ettirmede önemli bir kriterdir. Kelime oyunları ile konulan çözüm; anlatılana estetik zevk veren hiciv; aklın ve söz hünereciliğiningalibiyeti fıkraların kısa metinleriyle ters orantılı etki oranları oluşturmaktadır (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 89-90).

Sosyal eleştiri ve denetim mekanizması işlevi: Tez ve karşı tezi oluşturan tezat, istihza ve mizah aracılığıyla toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları göz önüne sererek ilgili şahıs ve kurumları gerekli mesajı ileterek adeta protesto görevi üstlenmiştir (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 90).

Eğlendirme, güldürme ve rahatlatma işlevi: Fıkranın bilinen açık işlevidir. Fıkranın temel unsuru olan mizahın kökeninde eğlence ve hoşgörü yer almaktadır. Güldürürken rahatlatma, deşarj olma özelliğiyle organizmadaki sıkıştırılmış/bastırılmış enerjinin boşaltılmasını sağlayan fıkra, fizyolojik anlamda da kişinin sıkıntıdan kurtulmasına katkıda bulunmaktadır (Türk Dünyası Edebiyatı Tar 3. Cilt: 91).

Bektaşî ve Meşreb fıkraları bu bilgiler ışığında incelendiğinde, genel olarak “*Sosyal Eleştiri ve Denetim Mekanizması İşlevi*”, “*Eğlendirme*,

Güldürme ve Rahatlatma İşlevlerinin” daha ön planda olduğu görülmektedir. Toplumların dinî, siyasi, ekonomik gerekçelerle kutuplaştığı dönemlerde canlanan bu tipler ortamın yumuşamasına gerilen toplumsal düzenin rahatlamasına sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıya aldığımız iki örnekle de durumu izah etmek istiyoruz:

Avcı Sultan Mehmed diye anılan Dördüncü Mehmed bir gün akşama kadar uğraştığı halde, bütün attıkları boşa gider. Bunun sebebini sabahleyin ilk gördüğü adamın uğursuzluğuna hamlederek: “Saraydan çıkarken kapı önünde sallana sallana biri geçiyordu. Sivri külahlı, sırtı kamburumsu... Bana çabuk bulun.” Emrini vermiş. Hemen tanımuşlar, meşhur Bektaşî Ayyaş Hamza. Karakullukçular yaka paça adamı huzura getirirler. Öyle bir uğursuzun yaşamak hakkı olmadığı için derhal asılmasına irade çıkar. Bektaşî der ki:

-Sabah leyin ilk beni gördüğünüz için iki keklik bile vuramadınız. İyi ama padişahım, benim de bu sabah ilk gördüğüm siz oldunuz, fakat benim kellem gidiyor. Uğursuzluk hangimizde fazla?

Cevap padişahın o kadar hoşuna gider ki hayatını bağışladıktan sonra bir kese de altın verir. (Yıldırım 1999: 91)

Meşrebin Padişaha karşı olan davranışlarını gören şeyhülislam, Meşrebe:

-Tövbe et, divane, kâfir! der

-Bir soruma cevap verir misiniz? Diye sorar Meşreb.

-Sor ama cahillik edip, hakaret etme! Der şeyhülislam

-Allah'ın, insanları yaratırken alınlarına işleyecekleri günah ve sevaplarını yazdığı doğru mu?

-Doğru.

-Benim alnımda kâfir mi yoksa mümin mi yazıyor?

-Buna ilmi bilinmezlik denir. Onu Allah'tan başkası bilemez.

-O zaman neden “ tövbe et, kâfir oldun! “ diyorsun, diye cevap verir. Meşreb. (Solmaz 2016: 800)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere her iki tip de yozlaşmaya karşı bir duruş sergilemekte gönül ve akli ön planda tutmaktadırlar. Toplumunu oluşturan bireylerin birbirleri üzerine hâkimiyet kurma istek ve çabaları sadece bugün değil her zaman tenkit edilmektedir.

4. SONUÇ

Birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar aynı genetik koda sahip iki kardeş boyun yaratmaları da birbirlerine benzemektedir. En temelde, icra edildiği ortama göre şekil ve işlev kazanan fıkra türü, “tip”ler sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılmakta, doğduğu toplumun mevcut olan öğretilerini yaşamakta ve yansıtmaktadır.

Fıkra tipleri, içinde doğdukları toplumların dinî-siyasî, ekonomik ve sosyal bütün unsurları bünyesinde taşımakta, bütün bu unsurları anlatının özelinde tez-anti-tez mantığı içerisinde sunmaktadır. Fıkra tiplerinin en önemli işlevi, anlatı mantığı içerisinde çoğu zaman halkın dinî-siyasî otoriteye karşı ifade etmekte zorlandığı ya da söyleyemediği duygu ve düşüncelerini izah etmek, toplumda aksayan yönleri mizahın sunduğu imkânlar nispetinde dile getirmektir. Bu bağlamda fıkra tipleri ortak bilincin bir yansıması bir nevi ortak tutumun dili görevini üstlenmektedirler.

Bektaşî ve Meşreb tipleri bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, her iki tip de hem halkın duygu ve düşüncesine tercüman olmuş hem de toplumsal baskıyı anlatılarda üstlendikleri rolle kırıp ve toplumu rahatlatmışlardır. Özellikle dinî otoritenin dini yanlış anlaması ve dini kullanarak halk üzerinde bir baskı unsuru oluşturması bu tiplerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Anlaşılacağı üzere bu yaratmalar neticesinde halk, inandığı din ile kendisine dayatılan din arasında bir tercih yapmıştır. Korku ve baskıyla yılgınlık gösteren halk yine bu yaratmalar sayesinde siyasî erke karşı bir duruş sergilemiştir.

KAYNAKLAR

ANA Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi. İstanbul: Ana Yayıncılık 1993.

BORATAV, P. N. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Bilge Su Yayınları, 2014.

BOZOROVA N. O'zbek Xalq Og'zakiljodida Latifa Janrı Va Uning Takomılı, Fergana Devlet Üniversitesi, Fergana: 2013.

- ÇOBANOĞLU, Ö. Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları, (1999, 2005, 2010, 2012).
- DEVELLİOĞLU F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Yayınları, 11. Baskı, 1993.
- EKER, G. Ö., İnsan Kültür Mizah, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- EKİCİ M. "Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları". 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009, ss. 271-280.
- FENOGLİO, İ. Doğuda Mizah. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: YKY yay. 2007
- FREUD, S. Espri Sanatı, (Çev. Erdoğan Alkan). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık, 1996.
- SANDERS, B. Kahkahanın Zaferi/ Yıkıcı Tarih Olarak Gülme, (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- SAMİ, Ş. Kâmûs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1985.
- SOLMAZ E. Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: 2016 (Basılmamış Doktora Tezi)
- Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayınları, (1988, 1998, 2005 Baskıları).
- Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, Ankara: AKM Yayınları, 2002.
- YILDIRIM D. Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- ZOKİRİY M. BoborahimMashrab, Taşkent:1966.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://eduportal.uz/ebooks/kasbhunar/adabiyot/120>. E.T: 30.07.2016
https://uz.wikipedia.org/wiki/Boborahim_Mashrab E.T: 30.07.2016